

1830–1831 M. SUKILĖLIŲ MEMUARINIS PALIKIMAS

Istorijos mokslų kandidatė, docentė Olga Gorbačiova
Baltarusijos valstybinis universitetas

Atsiminimai, nepaisant tam tikro jų šališkumo ir subjektyvumo, yra vienas svarbiausių šaltinių siekiant atkurti 1830–1831 m. sukilimo įvykius. Tai susiję su juose pateiktos faktinės medžiagos gausa ir patikimumu, kas priklauso nuo šių atsiminimų parašymo aplinkybių ir uždavinių, kuriuos rašydami kėlė buvę sukilėliai. Daugiausia memuarų, susijusių su tuometėmis Lietuvos ir Baltarusijos teritorijomis, išleista Felikso Wrotnovskio (*Feliks Wrotnowski*) ir Ksaverijaus Bronikovskio (*Ksawery Bronikowski*) pastangomis XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje¹. XIX a. viduryje taip pat pasirodė keletas originalių leidinių². Lietuvos ir Rusijos

¹ Zbiór pamiętników o powstaniu Litwy w r. 1831 (ukl. przez F. Wrotnowskiego). Paryż, 1835; antrasis leidimas – Lipsk, 1875; Pamiętniki polskie (wyd. K. Bronikowski). T. 1–4. Paryż, 1844–1845; antrasis leidimas – T. 1–2. Przemyśl, 1883–1884.

² *Januszkiewicz E.* Wyjątek z pamiętników działań wojennych jenerała Różyckiego // Pamiętnik Emigracji. Mieczysław I, p. 1–2; *Jelowicki A.* Moje wspomnienia. T. 1–2. Paryż, 1839; *Kraskowski T.* Pamiętnik o powstaniu białowieskim mający służyć do historii powstań litewskoruskich. Paryż, 1836; *Krzywobłocki I.* Pamiętnik o powstaniu w puszczy białowieskiej w 1831 r. Bezansą, 1832; *Niemcewicz K.U.* Pamiętnik o powstaniu w Brześciu litewskim z r.1831. Paryż, 1863; [*Plater W.*] Opinion de la presse sur la discussion de la Chambre des Deputes du 14 Juin, relawire a la loi du 21 Avriel 1832, concernant les refugies. Paris, 1838; *Pietkiewicz M.* La Lithuanie et sa derniere insurrection. Bruxelles, 1832; *Straszewicz J.* Les Polonais et les Polonaises de la revolution du 29 november 1830, ou portraits des personnes gui ont figure dans la derniere guerre de l'independense polonaise, accompagnes d'une biographie pour chaque portrait. Paris, 1832–1837 (ir: Pollacchi della rivoluzione del 29 novembre 1830 ossia ritratti dei personaggi che hanno figurato nell'ultima guerra dell'indipendenza Polacca. Vol. 1–2. Capolago, 1833–1834; ir: Die Polen und die Polinnen der Revolution vom 29 November 1830. Stuttgart, 1832–1837; [*Straszewicz J.*] Emilie Plater. Sa vie et sa mort. Paris, 1835; The life of

žemių draugijos, taip pat Lenkijos istorikų-literatų bendrijos veiklos analizė rodo, kad atkuriant 1831 m. įvykius labai prisidėjo emigrantai. Deja, visa šūsniš buvusių sukilėlių rankraščių ir atskirų jų fragmentų iki šiol neįtraukta į mokslinę apyvartą.

1830–1831 m. sukilimo Lenkijos karalystėje memuaristikos istoriografijoje tam skiriama pakankamai dėmesio. Plačiai leidžiami Lenkijos generaliteto³ ir karininkų korpuso atstovų atsiminimai⁴. Bibliografija papildoma naujais šaltiniais⁵. Kalbant apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės memuarinį palikimą, pradedant nuo Liubomiro Gadono, šis klausimas netiesiogiai paliečiamas ir tiriant Lietuvos ir Rusijos žemių draugijos (LRŽD) istoriją⁶. Išsamiau šią problemą analizavo lenkų istorikai Alina Barščevska

countness Emily Plater. New York, 1843; *Szretter P.* Rys historyczny powstania w Puszczy Białowieskiej w r. 1831. Paryż, 1893; [*Wołodkowicz A.*] Ni paix ni securite pour l'Europe avec la Russie telle qu'elle est. Paris, 1855.

³ *Chłapowski D.* Pamiętniki. Cz. II. Wojna roku 1830–1831. Poznań, 1899; *Demiński H.* Pamiętniki o powstaniu w Polsce 1830–1831. T. 1–2. Kraków, 1875; *Dwernicki J.* Pamiętniki generała Józefa Dwernickiego. Lwów, 1870; *Prądzynski I.* Pamiętnik historyczny i wojskowy o wojnie polsko-rosyjskiej w r. 1831. Kraków, 1894; *Rybiński M.* Moje wspomnienia od urodzenia. Wrocław, 1993 i in.

⁴ *Gawroński F.* Pamiętnik roku 1830–1831 (wyd. J. Czubek). Kraków, 1916; *Goczałkowski W.* Wspomnienia z lat ubiegłych skreślił b. oficer I pułku ułanów b. wojsk polskich. T. 1–2. Kraków, 1862; *Kociatkiewicz A.* Historia 3 pułku piechoty liniowej wojska polskiego z czasów kampanii przeciw najazdowi moskiewskiemu w r. 1831. Opowiadana przez żołnierza, sierżanta, w końcu podporucznika tegoż pułku. Lwów, 1878; *Święcicki J.* Pamiętnik ostatniego dowódcy pułku 4 piechoty liniowej (wyd. R. Bielecki). Warszawa, 1982; *Swinarski E.* Wspomnienia z wyprawy na Litwie w roku 1831 (wyd. W. Swinarski). Warszawa, 1911 i in.

⁵ *Skrzypek J.* Bibliografia pamiętników polskich do 1964. Wrocław, 1976; *Dutkiewicz J.* Wybór źródeł do powstania listopadowego. Wrocław, 1957; taip pat: Nieznane pamiętniki z 1831 roku w Bibliotece Polskiej w Paryżu // *Kwartalnik Historyczny*. T. LXVI. 1959. № 2, p. 499–503; *Żaliński H.* Zapomniane pamiętniki do powstania listopadowego // *Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin* (pod. red. J. Chrobaczyńskiego i in.). Kraków, 1993, p. 75–82; *Kalembka S.* Tajemniczy pamiętnik z powstania 1831 roku na Litwie Ignacego Klukowskiego // *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Bibliologia*. IV. Studia ofiarowane twórcom toruńskiego bibliotekoznawstwa – Zofii Mołdoćównie i Witoldowi Armonowi. Toruń, 2000, p. 103–110.

⁶ *Gadon L.* Emigracja polska. Pierwsze lata po upadku powstania listopadowego. T. 1–3. Kraków, 1901–1902; antrasis leidimas: *Wielka Emigracja w pierwszych latach po powstaniu listopadowym*. Paryż, [b.d., ok. 1958]; *Gadon L.*, *Z życia Polaków we Francji. Rzut oka na 50-letnie koleje Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu 1832–1882*. Paryż, 1883.

ir Andžėjus Novakas⁷. Tačiau kompleksinio tyrimo, nagrinėjančio lietuvių veiklą emigracijoje tiriant ir skelbiant medžiagą apie sukilimą, nebuvo. Tai savo ruožtu sumažino istorikų susidomėjimą rankraščiais, įtrauktais į F. Vrotnovskio, K. Bronikovskio ir G. Mostickio leidinius⁸. Todėl tiek, kiek leidžia straipsnio apimtis, bus pabandyta praplėsti nusistovėjusius istorinius rėmus nagrinėjant rankraštinių palikimą, esantį Lenkijos archyvų saugyklose, ir įvertinti autentiškų tekstų nagrinėjimo galimybes.

Lietuvos ir Rusijos žemių draugija apie sukilimo istoriją

Dauguma atsiminimų apie sukilimo istoriją priklauso „Didžiosios emigracijos“⁹ atstovams, ir tai lengva paaiškinti. Cezario Pliaterio (*Cezary Plater*) siūlymu ir dalyvaujant Vladislovui Pliateriui (*Władysław Plater*), Antanui Pžeciševskiui (*Antoni Przewozki*), Adomui Koliškai (*Adam Koliński*), Juozapui Zenkovičiui (*Józef Zienkiewicz*), Liudvikui Zambžickiui (*Ludwik Zambrzycki*), Valerijonui Petkevičiui (*Walerian Pietkiewicz*), Jonui Gladkovskiui (*Jan Głodkowski*), Antanui Glušnevičiui (*Antoni Hłuszniewicz*), Karoliui Vodzinskiui (*Karol Wodziński*) 1831 m.

⁷ **Barszczewska-Krupa A.** Rola Towarzystwa Litewskiego i Ziem Ruskich w popularyzacji wiedzy o Litwie i Białorusi na emigracji (1832–1836) // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Seria I. Z. 53.* Łódź, 1967, p. 45–69; **Barszczewska-Krupa A.** Société Lithuanienne et des Territoires Biélorusses et Ruthènes à Paris 1831–1836 // *Acta Baltico-Slavica. T. 6* (1969), p. 75–102; **Barszczewska-Krupa A.** Emigracja i kraj. Wokół modernizacji polskiej świadomości społecznej i narodowej. 1831–1863. Łódź, 1999, p. 89–111; **Nowak A.** Emigracyjne Towarzystwo Litewskie i Ziem Ruskich (1831–1833): w laboratorium rozpadu „przednowoczesnego“ narodu Rzeczypospolitej // *Nowak A.* Od imperium do imperium. Spojrzenia na historię Europy Wschodniej. Warszawa, 2004, p. 196–223.

⁸ Powstanie 1831 roku na Litwie. Wspomnienia uczestników (wyd. H. Mościcki). Wilno, 1931.

⁹ Terminas „Didžioji emigracija“ Lenkijos istoriografijoje vartojamas siekiant apibūdinti emigracijos bangą, apėmusią buvusios Žečpospolitos žemes XIX a. 4-ajame–6-ojo dešimtmečio pradžioje, kaip 1830–1831 m. sukilimo padarinį. Pastarasis reiškinyms išsiskiria kiekybiniais duomenimis, paplitimo geografija, emigrantų socialiniu, politiniu ir kultūriniu aktyvumu. Šio termino vartojimas vietoje tradicinės sąvokos „lenkų emigracija“ leidžia atkreipti dėmesį į būtinumą šio judėjimo idėjinės nuostatos išsprauti į šio proceso rėmus, taip pat tiksliau apibūdinti judėjimo laikotarpį.

gruodžio 10 d. Paryžiuje buvo įkurta Lietuvos draugija¹⁰. Ji viena iš pirmųjų pradėjo rūpintis šviečiamąja ir kultūrine veikla, siekė lietuvius, nepriklausomai nuo jų politinių įsitikinimų ir nuostatų, suvienyti, suburti¹¹.

Jau pirmajame posėdyje pirmininkas C. Pliateris pareiškė, kad draugijos tikslas – „iš anksto pradėti rinkti medžiagą, kurios vėliau galėtų prireikti nagrinėjant Lietuvos sukilimą ir jo ypatumus, ugdyti pilietiškumą ir skleisti informaciją apie paskelbtus darbus, kuriuose aprašomos Lietuvos tradicijos ir civilizacijos lygis, lietuvių būdas ir temperamentas, žymūs istoriniai įvykiai ir kt.“¹² Organizacijos įstatuose pabrėžiama būtinybė apie lietuvius surinktą medžiagą platinti Europoje, siekiant pakeisti kai kurias Lenkijos karalystės sukilėlių nuostatas dėl 1831 m. sukilimo įvykių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse.

Trečiajame draugijos posėdyje, kuris įvyko 1831 m. gruodžio 19 d., buvo numatytos teorinės ir empirinės veiklos kryptys ir konkrečių tyrimų temos. Kaip savo prioritetą draugija nurodė žinių apie Abiejų Tautų Respublikos (*Rzeczpospolita*) laikotarpį skleidimą. Vladislovas Pliateris pasirinko temą „Lietuvos padėtis po Lenkijos padalijimo iki Varšuvos sukilimo“; Antanas Glušnevičius – „Statistiniai duomenys apie Lietuvą“.

Tačiau buvusiems sukilėliams sukilimo istorija buvo arčiau širdies. Tiriant sukilimo įvykius buvo galima įsigilinti į regiono istoriją, pagnagrėti, kokios jo struktūros buvo sukurtos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse, kaip sąveikavo laikinosios lenkų centrinės vyriausybės Lietuvoje ir tautinės vyriausybės atstovai, taip pat atskleisti Lenkijos karalystės reguliariosios armijos vaidmenį. Joachimas Lelevelis pasirinko temą „Lietuvių sukilimo įtaka tautinės vyriausybės ir vyriausiojo vado veiksmams“, Karolis Potulickis (*Karol Potulicki*) – „Generolo Gelgaudo¹³ žygis ir centrinės vyriausybės Lietuvoje kūrimas“, Eustachijus Januškevičius (*Eustachy Januskiewicz*) – „Ružickio¹⁴ žygis į Lietuvą“.

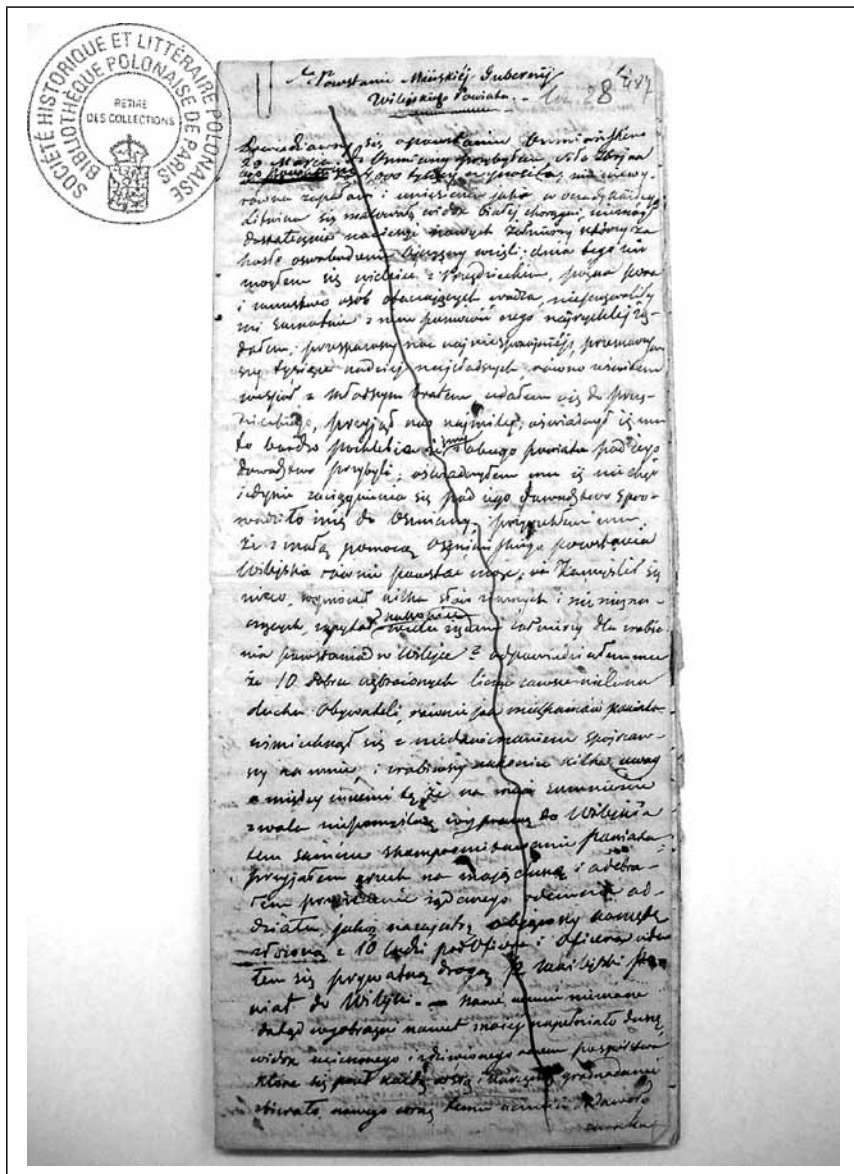
¹⁰ Nuo 1832 m., kai prisijungė Voluinės, Podolės ir Ukrainos išeiviai, organizacija pakeitė savo pavadinimą – pradėta vadinti Lietuvos ir Rusios žemių draugija. Iš: Biblioteka Narodowa w Warszawie (toliau – BN), rkps II. 7871. Odpisy dokumentów Towarzystwa Litewskiego i Ziemi Ruskich z lat 1831–1836, k. 80–81.

¹¹ Ten pat, k. 1.

¹² Ten pat, k. 34.

¹³ Antanas Gelgaudas (Antoni Giełgud, 1792–1831 13 07) – generolas, vadovavo Lenkijos kariniams padaliniais, kurie veikė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse.

¹⁴ Samuelis Różycki (1781 06 19–1834 02 02) – Lenkijos generolas.

Stanislovo Radziševskio ir Aleksandro Volodkovičiaus atsiminimų rankraščio pradžia (BPP, rkps 347, s. 487)

Valerijonas Petkevičius – „Įvykiai Vilniuje nuo Varšuvos sukilimo pradžios iki sukilėlių pasitraukimo iš miesto“, Karolis Vodzinskis – „Sukilimas Belovežo girioje iki 1831 m. balandžio 4 d.“, Jonas Grotkovskis (*Jan Grotkowski*) – „Zalusio karinis žygis į Vilnių“¹⁵, Kajetonas Leščinskis (*Kajetan Leszczyński*) – „Generolo Chłapovskio“¹⁶ karinis žygis į Lietuvą“. Kai kurie jų pasirinko atsiminimų kryptį, neapsisprendę iš karto dėl temos. Pvz., C. Pliateris ketino tirti sukilimo įvykius Vilkomiro ir Vileikos, Juozapas Zenkovičius – Ašmenos ir Užnerio, Aleksandras Volodkovičius (*Aleksander Wołodkowicz*) – Vileikos ir Dysnos, Liudvikas Zambžickis – Vilniaus ir Trakų, Adomas Koliška – Vilkomiro, Antanas Pžetiševskis ir Juozapas Straševičius (*Józef Straszewicz*) – Upytės, Pranciškus Šemiotas (*Franciszek Szemiot*) – Šiaulių, Jonas Janiševskis (*Jan Janiszewski*), Julijus Slovackis (*Juliusz Słowacki*) – Raseinių pavietuose¹⁷.

Pirmieji atsiminimai į LRŽD ėmė plaukti 1832 m. sausio pabaigoje. Draugijos archyve pirmuoju numeriu užfiksuoti V. Pliaterio „*Bendri svarstymai apie Lietuvos sukilimą*“¹⁸. Vasario 12 d. J. Januškevičius pateikė darbą apie Samuelio Ružyckio karinį žygį į Lietuvą¹⁹. 1832 m. balandžio 1 d. savo surinktą ir užrašytą medžiagą pristatė Aleksandras Volodkovičius ir Mykolas Liseckis (*Michał Lisiecki*), birželio 30 d. – Kazimieras Rutkovskis (*Kazimierz Rutkowski*). Rugpjūčio 13 d. Petras Butkevičius (*Piotr Butkiewicz*) įteikė atsiminimus apie sukilimą Telšių paviete, rugpjūčio 20 d. Petras Jasinskis – apie sukilimą Ukrainos žemėse, rugsėjo 3 d. Mykolas Podčasynskis (*Michał Podczaszyński*) – apie įvykius

¹⁵ Karolis Zaluski (1794 01 25–1845 11 28) vadovavo Lietuvos sukilėliams.

¹⁶ Dezyderys Chłapowski (1788 05 23–1879) – Lenkijos generolas, atskirojo būrio vadas, 1831 m. gegužės 18 d. pasiūstas padėti sukilėliams Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

¹⁷ BN, rkps II. 7871. Odpisy dokumentów Towarzystwa Litewskiego..., k. 36–37 (protokół posiedzenia z 19.12.1831); Biblioteka Czartoryskich w Krakowie (toliau – B. Czart.), rkps 5356 III. Organizacja Towarzystwa Litewskiego. Protokoły posiedzeń z lat 1831–1832 (Kopiarusz J.A. Potrykowskiego), k. 10; Alina Barščevska vietoj Janiševskio nurodo J. Gruževskį, tačiau nekalba apie Grotkovskį ir šiek tiek kitaip traktuoja L. Zambžickio pradėtą nagrinėti temą. Iš: *Barszczewska-Krupa A.* Emigracja i kraj. Wokół modernizacji polskiej świadomości społecznej i narodowej. 1831–1863. Łódź, 1999, p. 95.

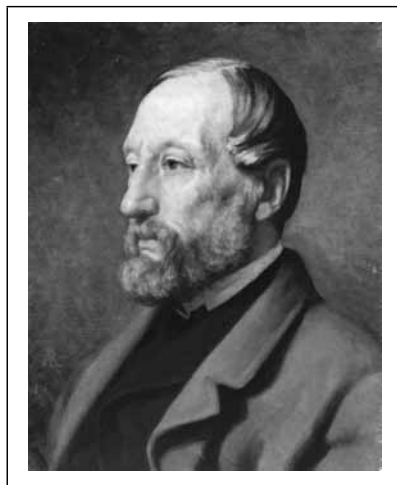
¹⁸ BN, rkps II. 7872. Materiały do historii Towarzystwa Litewskiego i Ziem Ruskich, k. 26.

¹⁹ Biblioteka Polska w Paryżu (toliau – BPP), rkps 406. Papiery Sztabu Głównego wojska polskiego w r. 1831. T. XX. Akty, odnoszące się do korpusu gen. Samuela Różyckiego.

Lietuvos žemėse. Be to, komisijai svarstyti savo parengtą medžiagą pateikė V. Petkevičius („*Pagrindinių sukilimo punktų organizavimas*“), Bartminskis („*Dembinskio²⁰ sugrįžimo iš Lietuvos aprašymas*“), Jonas Činskis (*Jan Czyński*), Petras Kopčinskis (*Piotr Kopczyński*), Antonis Goreckis (*Antoni Gorecki*)²¹. 1833 m. liepą Ipolitas Klimaševskis (*Hipolit Klimaszewski*) pristatė rankraštį „*Apie Lietuvos ir Lenkijos susijungimą*“²².

Feliksio Vrotnovskio leidybinis projektas

1832 m. gegužės pabaigoje prasidėjo aršios diskusijos apie surinktų rankraščių likimą. Suinteresuotų asmenų siūlymų juos spausdinti nepalaikė kiti LRŽD nariai. Pagaliau po ilgų svarstymų LRŽD nariai nusprendė būsimo leidinio rengimą patikėti literatūrinį gabumą turinčiam mokslininkui. Pirmieji kandidatai buvo Eustafijus Januškevičius ir Julijušas Slovackis. Tačiau abu atsisakė, paaiškinę, kad apie sukilimą turi per mažai žinių²³. Slovackis taip pat prisipažino neturintis pakankamai tyrėjo įgūdžių. Kitas kandidatas

Feliksas Vrotnovskis
(Lietuvos dailės muziejus)

²⁰ Henrikas Dembinskis (*Henryk Dembiński*) (1791 01 16–1864 06 13) – Lenkijos generolas, atskirojo karinio padalinio vadovas, atliko karinį žygį per tuometę Gardino guberniją.

²¹ BN, rkps II. 7871. Odpisy dokumentów Towarzystwa Litewskiego..., k. 62, 102–103, 136, 137, 140; BN, rkps II. 7872. Materiały do historii Towarzystwa Litewskiego i Ziem Ruskich, k. 26.

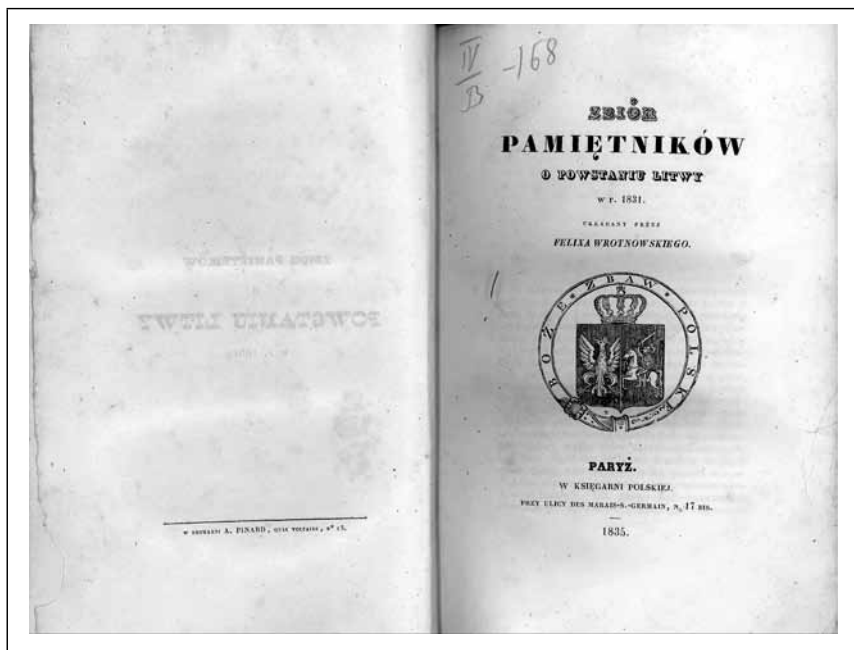
²² Katalog rękopisów Biblioteki Narodowej. T. 3. Zbiory Batignolskie i Towarzystwa Przyjaciół Polski w Londynie (oprac. H. Węskowska). Warszawa, 1933, p. 115; Dodatek do Katalogu rękopisów Batignolskich. Warszawa, 1949, p. 6.

²³ Savo, kaip leidėjo, kandidatūrą taip pat pasiūlė Aleksandras Volodkovičius, parašęs 30 puslapių rankraštį. Iš: BN, rkps II. 7871. Odpisy dokumentów Towarzystwa Litewskiego i Ziem Ruskich, k. 118.

buvo Feliksas Vrotnovskis (*Feliks Wrotnowski*). Jis, priešingai negu pirm-takai, sutiko, tik iškėlė tam tikras sąlygas. Vrotnovskis pabrėžė, kad literatūrinio redaktoriaus vaidmuo jam būtų per menkas, tad norėtų pateikti savo 1831 m. sukilimo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse versiją²⁴.

Draugijos nariai sutiko ir 1832 m. gegužės 29 d. eiliniame posėdyje suteikė Vrotnovskiui įgaliojimus rašyti sukilimo istoriją. Rinkinį buvo nuspręsta išleisti anglų ir vokiečių kalbomis²⁵.

Pirmieji Vrotnovskio parengti atsiminimai apie 1830–1831 m. sukilimą Telšių, Upytės, Kauno, Ašmenos, Užnerio, Vileikos, Dysnos pavietuose²⁶ pasirodė 1835 m. Juos išleido Augusto Linardo leidykla Paryžiuje.

F. Vrotnovskio atsiminimų rinkinio antraštinis lapas

²⁴ Ten pat, k. 120–122, 141.

²⁵ Ten pat, k. 123.

²⁶ Zbiór pamiętników o powstaniu Litwy w r. 1831 (ukł. przez F. Wrotnowskiego). Paryż, 1835.

Deja, dalis atsiminimų redaktoriaus buvo gerokai pakoreguoti. Be to, kai kurie iš jų Vrotnovskio buvo pateikti kaip anoniminiai. Tiesą sakant, reikėtų pažymėti, kad taip neatsitiko su Anupro Jacevičiaus (*Onufry Jacewicz*), Mykolo Prozoro (*Michał Prozor*), Vincento Bortkevičiaus, Ipolito Klimaševskio²⁷, Kazimiero Rutkovskio²⁸ medžiaga. Tačiau ir šie atsiminimai gerokai skyrėsi nuo originalių, ir tai neliko nepastebėta²⁹.

Dalis medžiagos, kurią Vrotnovskis naudojo sukilimo įvykiams Ašmenos paviete aprašyti, priklauso Ignacijui Kliukovskiui (*Ignacy Klukowski*)³⁰. Vrotnovskio išspausdintas I. Kliukovskio tekstas gerokai pakeistas leidėjo – kai kur savavališkai papildytas, kai kur nemaži gabalai praleisti. Galimybė padaryti tokią išvadą atsirado tada, kai Adomo Mickevičiaus muziejaus fonduose Paryžiuje pasisekė rasti Kliukovskio ranka rašytus tekstus, kurie kataloguose nurodyti kaip anoniminiai³¹. Kliukovskio atsiminimai išliko nuo 25-ojo puslapio, kuriame aprašomi 1831 m. įvykiai Ašmenos, Užnerio, Dysnos, Vileikos pavietuose. Be kita ko, iš jų galima sužinoti, kaip buvo perduodama informacija Jonui Skžyneckiui (*Jan Skrzynecki*) Lietuvoje, taip pat apie generolo G. Dembinskio korpuso

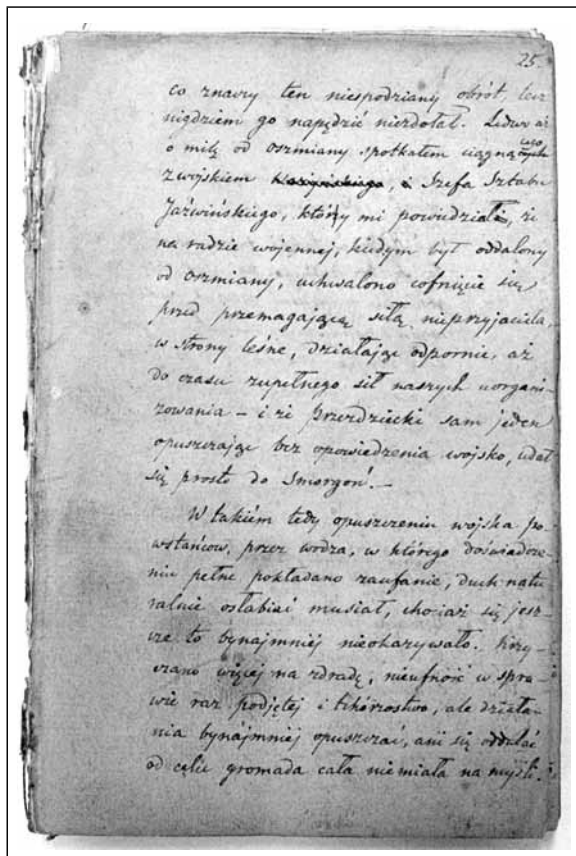
²⁷ Iš I. Klimaševskio parengtos ir LRŽD archyvui perduotos medžiagos į Vrotnovskio leidinį vis dėlto pateko fragmentas, skirtas Ašmenos sukilėlių komiteto nariui, iš Vilniaus kilusiam Jeržiui Sorokai (apytikslės gyvenimo datos: 1750–1831 m. spalio). Iš: *Klimaszewski H. Żywot Jerzego skalnika Soroki // Zbiór pamiętników o powstaniu Litwy w r. 1831* (ukl. przez F. Wrotnowskiego). Paryž, 1835, p. 255–261.

²⁸ Lenkų bibliotekos Paryžiuje rinkiniuose saugoma keletas medžiagos be anotacijų rankraščių. Joje aprašyti įvykiai Ašmenos paviete. Vieni šių atsiminimų priklauso šauktinių padalinių štabo vadui Kazimierui Rutkovskiui (1790–1834 08 28); šį rankraštį Vrotnovskis išleido mažiau pakoregavęs. Iš: BPP, rkps 347/6, s. 403–406 v.; *Niektóre szczegóły z notatek K. Rutkowskiego // Zbiór pamiętników o powstaniu Litwy w r. 1831* (ukl. przez F. Wrotnowskiego). Paryž, 1835, p. 249–255.

²⁹ Lenkų bibliotekoje Paryžiuje rasta keletas pastabų dėl Felikso Vrotnovskio parengto pirmojo atsiminimų leidimo. Jas išsakė Liubomiras Gadonas, Onoprijus Jacevičius, Aleksandras Pangovskis, Nikolajus Klotas, Vincentas Korsakas. Be to, emigrantai pasipiktino, kad atskleista per daug „asmeninių duomenų“, dėl ko jau po sukilimo buvo areštuoti kai kurie jo dalyviai. Taip pat kritikavo išdėstytą faktų ryšį. Iš: BPP, rkps 347/7. Materialy do powstania r. 1831 na Litwie, Żmudzi i Rusi.

³⁰ Vieną fragmentą vėliau savo rinkinyje išspausdino leidėjas Henrikas Mostickis (*Henryk Mościcki*). Iš: *Klukowski J. W powiecie oszmiańskim // Powstanie 1831 roku na Litwie. Wspomnienia uczestników* (wyd. H. Mościcki). Wilno, 1931, p. 96–106.

³¹ Muzeum Adama Mickiewicza w Paryżu (toliau – MAM), rkps 1096. *Pamiętnik o powstaniu w 1830 r. na Litwie* (Autor nieznaný).

I. Kliukovskio atsiminimų fragmentas
(MAM, rkps 1096, s. 25)

sukilėlius, buvusius Varšuvoje 1831 m. rugpjūtį³².

Skaitant sukilėlių atsiminimus, ypač Kliukovskio rankraštį, tampa aišku, kodėl į Vrotnovskio parengtą leidinį nepateko kai kurie fragmentai – todėl, kad ten aprašyti kai kurie neherojiško sukilėlių elgesio pavyzdžiai, ypač poilsio metu ir kt. Tačiau kuo apie sukilėlius pateikta informacija išsamesnė, tuo geriau atsiskleidžia kai kurių poelgių motyvacija, atspindi neformalių santykių sukilimo fone sistema, išryškėja asmenybių

svarba priimant esminius sprendimus sukilimo istorijoje. Dėl to būtinas dėmesingesnis požiūris į rankraštinį paveldą. Kliukovskio rankraščio tyrimas leidžia tvirtinti, kad leidėjas Vrotnovskis praleido kai kuriuos fragmentus, kur nepalankiai pavaizduotas Juzefas Zenkovičius. Jis rinkinyje pateikiamas kaip aktyviausias Ašmenos žygio 1831 m. balandį dalyvis, o

³² Šie atsiminimai paskelbti originalo kalba ir išversti į baltarusių kalbą. Iš: За вольнасьць і веру. Ігнаціў Ключоўскі і яго ўспаміны аб падзеях паўстання 1830–1831 гадоў: На польскай і беларускай мовах (укладанне, пераклад, каментары В.В. Гарбачовай). Мінск, 2007.

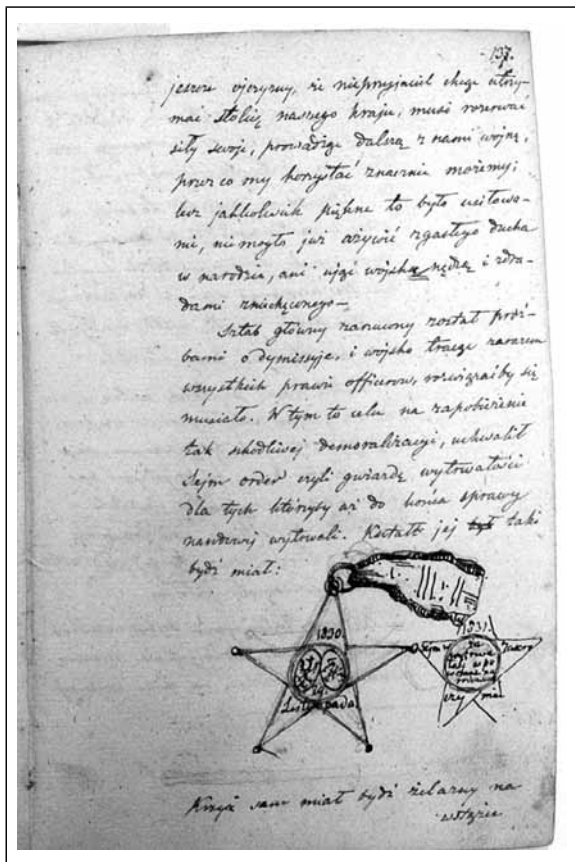
Kliukovskis šį sukilėlių vaizduoja visai kitoje šviesoje:

„Mus nukreipė pas pulkininką Bžežanskį, po to pas kapitoną Lončovskį, iš karto užrašė kaip paprastus kareivius. Tik Zenkovičius, apsimetęs ligoniu, išvengė sunkios tarnybos ir su mandrais junkeriais puikavosi Pžezdecio štabe.“³³

Toliau galime perskaityti:

„Kai 10 dienų teko būti Zakročyme, gyvenome kartu su Zambžyckiu, Janu Grotkovskiu, Liudviku ir Valerijanu Petkevičiais, taip pat Kožmianais. Pas mus daž-

nokai lankydavosi Zenkovičius, jis sukčiavo, lošė kortomis. Vieną vakarą pralošė 120 dukatų buvusiai redaktoriaus žmonai Chlendovskai, kuri tada valkatavo, šliejosi prie gurguolių, bandė apmauti karininkus lošdama kortomis. Kitą dieną pralošė Sierakauskui 30 dukatų. Tokiu būdu per Zenkovičių nutekėjo Ašmenos sukilėlių pinigėliai. Maža to, iš jų palaikymui skirtų 100 dukatų, kuriuos reikėjo įteikti Anuprijui Plavskiiui, savo asmeniniams tikslams išleido mažiausia 60, o daugiausia 70. Plavskis po kautynių prie Rumo

I. Kliukovskio atsiminimų fragmentas
(MAM, rkps 1096, s. 137)

³³ За вольнасьці і веру. Ігнаціў Ключоўскі і яго ўспаміны аб падзеях паўстання 1830–1831 гадоў, с. 28.

kaimo su mumis iš karto negalėjo susitikti ir, jei nebūtų suskubęs, pinigėliai būtų aplenkę Ašmenos sukilėlius. Pagaliau dėl Pžezdzeckio užgaidų davė tik Kajetonui Lenartovičiui apie 50, o patys pasiėmė po 100, pažadėję, esant reikalui, pasidalyti po lygiai, nes kitaip nebūtų sutikęs ponas Zenkovičius. Tačiau gal jau baikim kalbėti apie jo personą ir savanaudiškumą, nes mūsų tikslas yra kitas“ – tęsė Kliukovskis³⁴.

Dar vienas veikėjas, į LRŽD archyvą pristatęs vertingos medžiagos apie 1830–1831 m. sukilimo įvykius, kuria pasinaudojo F. Vrotnovskis, buvo Aleksandras Rypinskis (*Aleksander Rypiński*). Nors draugijos nariu A. Rypinskis tapo 1833 m. liepos 7 d.³⁵, apie sukilimo įvykius pradėjo rašyti dar 1832 m., kai emigravo į Avinjoną. Šio laikotarpio Rypinskio rankraščiai sudaro 7 atskirus sąsiuvinius, jie saugomi Lenkų bibliotekoje Paryžiuje³⁶. Juos nuodugnai nagrinėjo Vrotnovskis, rengdamas išleisti atsiminimų apie sukilimą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje tomą, tačiau buvo paskelbti tik atskiri jų fragmentai – apie įvykius Vileikos ir Dysnos pavietuose, Dinaburgo (dabar Daugpilis – mokslinis redaktorius) pavėliavininkų mokyklos puskarininkų veiklą. Pirmais Rypinskio sąsiuvinis, pavadintas „*Pamiętnik o powstaniu i działaniach powstańców powiatu Wilejskiego w Województwie Mińskim, przed naocznego świadka po krótcie spisany*“, suredaguotas buvo paskelbtas Vrotnovskio skyriuje „*Powstanie powiatu Wilejskiego. Pamiętnik przed naocznego świadka po krótcie spisany*“³⁷.

Aleksandro Rypinskio sąsiuvinis „*Krótki rys powstania powiatu Dziśnieńskiego, grożącego zupełną zagładą Imperyum Rossyjskiemu*“ taip pat buvo panaudotas Vrotnovskio³⁸. Rankraštyje liko jo pastabos raudonu

³⁴ Ten pat, c. 46.

³⁵ BN, rkps, III. 6594, II. 7871, k. 216.

³⁶ BPP, rkps 410/9. Rypiński Aleksander. Powstanie wilejskie, zawilejskie i dziśnieńskie, s. 559–716.

³⁷ BPP, rkps 410/9. Rypiński Aleksander, s. 559–587; Zbiór pamiętników o powstaniu Litwy w r. 1831 (ukł. przez F. Wrotnowskiego). Paryż, 1835, p. 271–302. Reikėtų pasakyti, kad Vrotnovskis, aprašydamas įvykius Vileikos poviete, pasinaudojo atsiminimų tekstu, kuris priklausė Stanislovui Radziševskiiui ir Aleksandrui Volodkovičiui – „*Powstanie Mińskiej Gubernii Wilejskiego Powiatu*“. Volodkovičius, redaktoriui siųsdamas tekstus, prašė nenurodyti autoriaus. Vrotnovskis, atsižvelgęs į šį prašymą, pasirėmė keletu papildomų šaltinių. Iš: BPP, rkps 347, s. 487–516; s. 519.

³⁸ BPP, rkps 410/9. Rypiński Aleksander, s. 589–608.

rašalu, o skelbti buvo pateikti Rypinskio teksto fragmentai³⁹.

Trečioji A. Rypinskio medžiagos apie įvykius Dinaburgo pavėliaviniškių mokykloje dalis Vrotnovskio naudojama poskyryje apie Dysnos pavieta⁴⁰. Kai kurių sutapimų su Vrotnovskio tekstu radome studijuodami penktąją sąsiuvinį. Pavyzdžiui, kaip atskiras skirsnis įdėta labai tiksli Vincento Bortkevičiaus (*W. Bortkiewicz*) teksto ištrauka⁴¹. Tai, kad autorius yra V. Bortkevičius, savo atsiminimuose patvirtina ir Ignacijus Kliukovskis.

Kitų trijų Rypinskio sąsiuvinų (ketvirto, šešto ir septinto)⁴² tekstai, kuriuose yra tiek juodraštinų pastabų, tiek Antonijaus Labunskio (*Antoni Labuński*) ir Aleksandro Pangovskio⁴³ (*Aleksander Pągowski*) atsiminimų fragmentų, nebuvo įtraukti į Vrotnovskio parengtą rinkinį. Tiriamuoju požiūriu, pastaruosius autoriui buvo svarbu paminėti – kaip įrodymą, kad galėjo būti atskirų šių sukilėlių memuarų.

LRŽD gautos medžiagos dalis vėliau pateko į Ksaverijaus Bronikovskio išleistą rinkinį, kurio pirmasis leidimas pasirodė 1844–1845 m. Į rinkinį įdėti N. Olizaro, A. Pršialgovskio (*A. Przyałgowski*), M. Jackovskio⁴⁴ (*M. Jackowski*), J. Zienkovičiaus, M. Liseckio, E. Dobrovolskio, J. Ščapinskio (*J. Szczapiński*), K. Vodzinskio, K. Porčevskio (*K. Porczewski*), F. Kosovskio (*F. Kosowski*), A. Chomskio (*A. Chomski*), K. Jantoko

³⁹ Rypiński Aleksander, Zbiór pamiętników o powstaniu Litwy w r. 1831, p. 361, 362.

⁴⁰ BPP, rkps 410/9. Rypiński Aleksander. Z. 3. Dyneburg. Szkoła Podchorążych Litewskich, s. 611–615.

⁴¹ Šis V. Bortkevičiaus fragmentas, Vrotnovskio pateiktas pažodžiui atskirame skyriuje, yra ir I. Kliukovskio atsiminimuose. Iš: *Bortkiewicz W.* Historyczne opisanie powstań Zawilejsko-Dziśnieńskiego i Wilejskiego // Zbiór pamiętników o powstaniu Litwy w r. 1831, p. 267–270; MAM, rkps 1096. Pamiętnik o powstaniu w 1830 r. na Litwie (Autor nieznaný), s. 49–58.

⁴² Šeštąjį A. Rypinskio rankraščių sąsiuvinį išleido baltarusių literatūros tyrėjas Jazepas Januškevičius. Iš: *Янушкевич Язеп.* Архіўная спадчына Алеся Рыпінскара // Białoruskie Zeszyty Historyczne. Białystok, 2005, p. 229–259.

⁴³ BPP, rkps 410/9. Rypiński Aleksander. Powstanie wilejskie, zawilejskie i dziśnieńskie, s. 626, 693–716.

⁴⁴ Michalo Jackovskio rankraščio originalas vėliau pateko į Šveicarijos Rapersvilio m. (Rapperswil) muziejų, iš ten prieš II pasaulinį karą – į Varšuvos nacionalinę biblioteką, kur vėliau sudegė kartu su kitomis iš Rapersvilio gautomis kolekcijomis. Iš: Katalog rękopisów Biblioteki Narodowej. T. 1. Zbiory Biblioteki Rapperswilskiej (oprac. A. Lewak). Warszawa, 1929, p. 157.

ir Vilčinskio⁴⁵ (*Wilczyński*) atsiminimai.

Tačiau, kaip minėta, toli gražu ne visa LRŽD gauta medžiaga buvo įtraukta į Vrotnovskio ir Bronikovskio rengtus leidinius. Taip pat nėra duomenų apie 1831 m. gruodį emigrantų pasirinktas temas – ar jos buvo išnagrinėtos, ar pasirodė publikacijų.

Tam tikrų paaiškinimų galima rasti 1845–1848 m. dokumentuose, kurie saugomi Lenkų bibliotekos Paryžiuje fonduose. Byloje Nr. 347 „*Medžiaga apie 1831 m. sukilimą Lietuvoje, Žemaitijoje ir Rusioje*“ (1026 puslapių) yra rankraščių, kuriuos F. Vrotnovskis naudojo, kai leido atsiminimus apie 1830–1831 m. sukilimą Lietuvoje. Remiantis Č. Chovanco katalogu, pirmuosius 16 puslapių turėjo sudaryti dokumentų, gražintų bibliotekai po publikavimo⁴⁶, sąrašas. O ten pateikiamas F. Vrotnovskio 1848 m. rugsėjo 6 d. Lenkų literatūros ir istorijos bendrijos Istoriijos skyriui perduotas sąrašas. Jį sudaro septyni skyriai. Iš jų mus labiausiai sudomino dalis „*Medžiaga, neįtraukta į išleistus rinkinius*“⁴⁷. Tačiau iš keturių minėtų dokumentų neišleista tik Viktoro Geltmano „*Martirologija*“, skirta 1820–1821 m. gegužės 3 d. Konstitucijos⁴⁸ teksto publikavimui ir platinimui. Michalo Liseckio ir Ignacijaus Kryvoblockio (*Ignacy Krzywobłocki*) atsiminimai ir medžiaga, susijusi su Trakų pavietu, buvo išleisti XIX a. 3–4 dešimtmetį⁴⁹.

Nurodytoje byloje saugomas dar vienas įdomus dokumentas, datuotas 1845 m. vasario 15 d., Nr. 347, kuriame yra skelbtinų rankraščių, gautų Bronikovskio, sąrašas. Jį daugiausia sudaro medžiaga apie įvykius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasienyje.

⁴⁵ Iš: *Pamiętniki polskie* (wyd. K. Bronikowski). T. 1–4. Paryž, 1844–1845.

⁴⁶ *Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu* (oprac. Cz. Chowaniec). T. 1. Kraków, 1939, p. 135, sygn. 347.

⁴⁷ BPP, rkps 347. *Materialy do powstania r. 1831 na Litwie, Żmudzi i Rusi*, s. 1.

⁴⁸ BPP, rkps 347/7. Heltman W. *Martyrologia*, s. 573–576.

⁴⁹ Iš: *Krzywobłocki I*. *Pamiętnik o powstaniu w puszczy białowieskiej w 1831 r.* Bezasną, 1832; *Pamiętniki Michała Liseckiego naczelnika powstania nad granicą Kurlandzką // Pamiętniki polskie* (wyd. K. Bronikowski). T. 2. Paryž, 1845, p. 49, 97. Tuomečio Pružanų pavieto teisėjo I. Kryvoblockio rankraštis apie įvykius Belovežo girioje pateko į Šveicarijos Rapersvilio muziejų, po to prieš II pasaulinį karą buvo perduotas Varšuvos nacionalinei bibliotekai, tačiau sudegė per karą kartu su iš Prancūzijos Batinijolio miesto gautomis kolekcijomis. Iš: *Katalog rękopisów Biblioteki Narodowej*. T. 1. *Zbiory Biblioteki Rapperswilskiej* (oprac. A. Lewak). Warszawa, 1929, p. 108.

Dalis rankraščių skirta Vilniaus studentijos veiklai: anonimino rankraščio „*Apie įvykius Vilniuje*“ kopija, Pružanų pavieto publicisto Juliušo Vysloucho (*Juliusz Wysłouch*) memuarai „*Vilniaus akademinės visuomenės vaidmuo Lietuvos sukilime*“, Borisovo pavieto dvarininko Valerijano Chelhovskio (*Walerian Chelhowski*), emigranto ir Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Užsienio spaudos poskyrio tarnautojo užrašai „*Dokumentai, susiję su Vilniaus akademine visuomene*“, taip pat Švenčionių pavieto šlėktos ir vietos mokyklos sekretoriaus Aleksandro Burbos rankraštis „*Vilniaus jaunimo padėtis ir dvasia, pirmojo skyriaus aprašymas*“.

Byloje atskira medžiagos dalis skirta įvykiams Belovežo girioje: buvusio apskrities teisėjo Ignacijaus Kryvoblockio tekstas „*Trumpa 1831 m. Lietuvos įvykių aprašymas*“; Gardino karo ligoninės gydytojo Juzefo Ščapinskio „*Trumpo Belovežo girios ir Balstogės sukilimo aprašymo*“ kopija; buvusio Gardino advokato Aleksandro Makovskio rankraštis „*Apie sukilimą Belovežo girioje*“; Macevičiaus (*Macewicz*) rankraštis, pateiktas Slanimo dvarininko Izidoriaus Mikulskio (*Izydor Mikulski*); Pružanų policijos raštininko Aleksandro Antusevičiaus (*Aleksander Antusiewicz*) parengtos „*Kai kurios Belovežo girios ir Balstogės sukilimų detalės*“; Gardino gubernatoriaus sekretoriaus Tomo Kraskovskio (*Tomasz Kraskowski*) atsiminimai; Pružanų žemės teismo raštininko (kanceliaristo) Aleksandro Palkovskio (*Aleksander Pałkowski*) „*Belovežo girios sukilimo aprašymas*“ ir Belovežo girios sargybinio Jokūbo Šreterio (*Jakub Szretter*) laiškas.

Skyriuje apie Gardino guberniją nurodytas tik vienas rankraštis, kurį, kaip manoma, parašė vietos dvarininkas Steponas Nezabytovskis (*Stefan Niezabytowski*), – „*Naugarduko ir Slanimo sukilimai*“⁵⁰.

1845 m. vasario 15 d. K. Bronikovskis priėmimo raštelyje patvirtino: „*Publikavimui skirtus laiškus gavau pagal išankstinį sąrašą. Po publikavimo prižadu grąžinti originalus ir duoti du tuzinus*⁵¹ iš 1-ojo leidimo.“⁵² 1848 m. spalio 31 d. F. Vrotnovskis, būdamas Paryžiuje, patvirtino: „*Ponas Bronikovskis, išleidęs atsiminimus, atidavė man priklausančius egzempliorius. Reikalus, susijusius su tolesnio mano vykdomo publikavimo teisėmis*

⁵⁰ BPP, rkps 347. Materialy do powstania r. 1831..., s. 14–16.

⁵¹ Vienas tuzinas – 12 egzempliorių.

⁵² BPP, rkps 347. Materialy do powstania r. 1831..., s. 16.

ir p. Bronikovskio gautais rankraščiais, susitarėme tvarkyti per Lenkų biblioteką.⁵³

Kur šiuo metu yra J. Vysloucho, V. Chelhovskio, A. Makovskio, A. Antusevičiaus, A. Palkovskio, S. Nezabytovskio medžiaga, parengta įgyvendinant LRŽD programą, mokslininkams, de ja, nežinoma.

Mums taip pat įdomus dar vienas faktas – kad antrąjį sukilėlių atsiminimų apie sukilimą buvusios Žečpospolitos teritorijoje tomą Vrotnovskis rengėsi pradėti leisti 1838 m. sausį. Netrukus išleistoje reklaminėje brošiūroje jis pažymėjo, kad šį tomą sudarys į pirmąjį tomą neįtraukta medžiaga, taip pat atsiminimai, parašyti po to, kai buvo išleistas pirmasis tomas, ir pirmojo leidimo pataisyta, papildyta medžiaga⁵⁴.

Tačiau Vrotnovskiui 3-iojo deš. pabaigoje–4-ojo pradžioje nepavyko įgyvendinti savo projekto. 1848 m., po to, kai Bronikovskis panaudojo dalį rankraščių, jie, anot abiejų leidėjų, buvo perduoti Lenkų bibliotekai Paryžiuje. Tačiau yra prielaidų galvoti, jog minėti rankraščiai, nepaisant to, kad jie esą Vrotnovskio buvo perduoti bibliotekos fondams, ir toliau liko pas jį.

Taip galima manyti dėl to, kad 1862 m. Vrotnovskis planavo dar kartą išleisti tris rinkinius atsiminimų apie 1830–1831 m. sukilimą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse. 1862 m. balandžio 25 d. jis sudarė sutartį su Poznanės knygų leidėju Janu Županskiu⁵⁵ (*Jan Żupański*), po to redaktorius kelis mėnesius kruopščiai rengė įvadą ir 1835 m. paskelbtų atsiminimų pataisymus. Kas buvo toliau, nėra jokių žinių nei Vrotnovskio ranka rašytuose trijų tomų apimties memuaruose, nei bibliografiniuose kataloguose. 1830–1831 m. sukilimo tyrėjams žinomas tik antrasis tomas, kurį 1875 m., t. y. jau po redaktoriaus mirties, išleido leidybos namai „F. A. Brockhaus“ Leipcige. Galima spėti, kad tai buvo Vrotnovskio XIX a. 7-ojo dešimtmečio triūso rezultatas – leidinys, kurį jis mini savo memuaruose. Beje, reikia pažymėti, kad, atlikus 1835 m. Paryžiaus ir 1875 m. Leipcigo leidinių tekstologinę analizę, pastebėjome tik keletą menkų skirtumų – skiriasi knygų kai kurių skyrių pavadinimai.

⁵³ Ten pat, s. 16.

⁵⁴ *Wrotnowski F.* Powstanie Litwy i ziem ruskich. Uwiadomienie [o przygotowaniu tomu 2 do druku i prośba przedpłaty]. Paryż, 1838.

⁵⁵ MAM, nr 1025. Wrotnowski F. Pamiętnik. T. 1. Styczeń 1856 – wrzesień 1862, s. 36.

Eustafijus Januškevičius apie sukilimą

Nemažą indėlį atkurdamas 1830–1831 m. įvykius įnešė sukilėlių Vilniaus vyriausiojo komiteto atstovas Eustafijus Januškevičius⁵⁶.

E. Januškevičiaus šios krypties veiklą galima suskirstyti į kelis etapus. Pradžia laikytina 1831 m. liepos 16 d., kai, atvykęs į Varšuvą, E. Januškevičiaus Lenkijos tautinei vyriausybei pateikė raportą-ataskaitą apie emisaro pareigų atlikimą. Antrasis laikotarpis – nuo 1831 m. rugpjūčio iki spalio mėn., kai Januškevičius, generolo Samuelio Rużyckio adjutantas, aprašo sukilimo įvykius Sandomiro, Kališo ir Krokuvos vietos spaudoje. Trečiasis – kai pagal LRŽD tyrimų programą jis pateikia įvykių, susijusių su S. Rożickio korpusu, medžiagą. Šis etapas baigiasi Januškevičiaus gyvenimo pabaigoje emigracijoje Paryžiuje parašytais atsiminimais.

Pirmasis dokumentas, skirtas sukilimo istorijai, buvo Januškevičiaus 1831 m. liepos 16 d., vos atvykus į Varšuvą, Lenkijos tautinei vyriausybei perduota ataskaita⁵⁷ apie situaciją 1831 m. pavasarį–vasarą dabartinės

⁵⁶ Januczkiwicz, Jewstafi Napoleon Severin Stanislaw Kostka (1805 11 26–1874 08 28 (27)), Minsko gubernijos Minsko pavieto dvaro savininkas. Gimė Slucko pavieto Prūsų dvare Michalo (1772 01 28–1826 02 14) ir Teklės Sokolovskajos šeimoje, turėjo brolius Adolfą, Januarijų, Romualdą. Baigė Vilniaus universitetą; nuo 1825 m. dirbo Radvilų komisijoje; 1828 08 28 įgijo kolegijos sekretoriaus rangą. Vertėjas, „Dziennik Wileński“ korespondentas. Nuvežęs instrukcijas dėl sukilimo pradžios į Ašmeną, iš ten buvo komandiruotas į Voluinės guberniją, toliau dėl gresiančio arešto persikėlė į Galiciją, po to – į Varšuvą. Nuo 1831 m. liepos 24 d. tarnavo paporučikiu kavalerijos (ulonų) pulke (lenkų k. – *krakus*), 1831 08 04 tapo poručiku, ėjo korpuso generolo Samuelio Rużyckio štabo viršininko pareigas. 1831 09 07 apdovanotas Virtuti Militari ordino Auksiniu Kryžiumi – aukščiausiu Lenkijos kariniu apdovanojimu. 1832 01 06 emigravo į Prancūziją. Nuo 1831 12 10 pradėjo dalyvauti Lietuvos ir Rusijos žemių draugijos veikloje. Emigracijoje vertėsi leidyba, nuo 1832 11 04 iki 1833 m. gruodžio leido savaitraštį „Pielgrzym Polski“, 1838–1840 metais buvo mėnesinio leidinio „Młoda Polska, Wiadomości Historyczne i Literackie“ redaktorius. 1833 m. birželio 1 d. Paryžiuje įkūrė pirmąją lenkiškų leidinių leidyklą, knygyną. 1851 m. vedė Jevgeniją Laris, 1853 07 19 šeima susilaukė dukters Marijos. Po 1863 m. – lenkų emigrantų globos komiteto sekretorius. Mirė ir palaidotas Paryžiuje. Iš: **Гарбачова В. В.** Удзельнікі паўстання 1830–1831 гадоў на Беларусі: біябібліяграфічны слоўнік. Мінск, 2004, с. 382–383; **Гарбачова В.** Уводзіны // Янушкевіч Я. Успаміны (1805–1831) / Яўстафій Янушкевіч; уклад., пер. з польск. мовы, уступ. арт., камент., паказ. В. В. Гарбачовай. Мінск, 2011, с. 6–50.

⁵⁷ Su šiuo dokumentu susipažinome Vyriausiajame senųjų aktų archyve Varšuvoje (Archiwum Glowne Akt Dawnych), fonde „1830–1831 m. lapkričio sukilimo centrinė valdžia“.

Eustafijus Januškevičius (CBJ, przyb. rkps 256/69,
s. 210-2109)

Pietų Baltarusijos ir Ukrainos apskrityse ir savo, kaip emisaro, veiksmus. E. Januškevičius rašė:

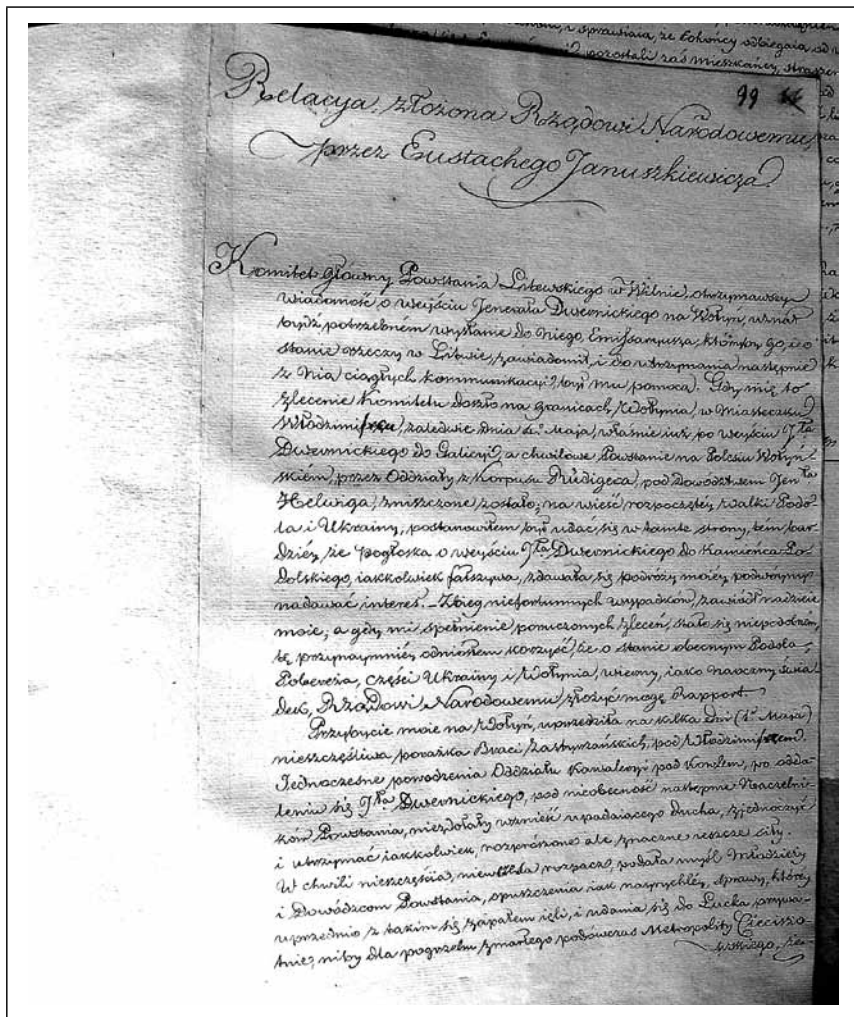
„Po to, kai generolas Dvernickis pradėjo karinį žygį į Voluinę, Vilniaus centrinis lietuvių sukilėlių komitetas gavo pranešimą, kad iš pasokos reikėtų siųsti emisarą, kuris informuotų, kas vyksta Lietuvoje, tvarkytų užsienio ryšius, būtų padėjėjas. Komiteto nurodymą gavau prie Voluinės sienos, Vladimirco mieste,

gegužės 4 d., kai generolas Dvernickis jau buvo išvykęs į Galiciją, o Voluinės Polesės sukilimas nuslopintas Rudigerio korpuso jėgomis, vadovaujant generolui Helvigui; sužinojęs apie kovas Podolėje ir Ukrainoje, nusprendžiau, kad turiu būti ten, tuo labiau kad gandai apie generolo Dvernickio įžengimą į Podolės Kamenecą pasirodė netikri, todėl mano kelionė įgavo dvigubą tikslą. Nepalankios aplinkybės sužlugdė mano viltis; patikėtos pareigos jau tapo našta, nors ir davė naudos; o nuvykęs į Podolę, kuri yra Ukrainos dalis, galėčiau Vyriausybei nusiųsti raportą kaip įvykių liudininkas.⁵⁸

1831 m. liepos 21 d. Adomo Čartoriskio (*Adam Czartoryski*) pasirašytu oficialiu dokumentu E. Januškevičiui buvo suteiktas Lenkijos karalystės vyriausybės Lietuvoje atstovo statusas:

Raportas rašytas ne Januškevičiaus, bet jo pasirašytas. Ranka rašytą tekstą lenkų kalba sudaro penki juoduojų rašalu (*atramant*) iš abiejų pusių tekstu užpildyti XIX a. pagaminto popieriaus puslapiai. Iš: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далее – AGAD), Władze Centralne Powstania Listopadowego 1830–1831 r. (далее – WCPL), nr 279, s. 99–103. Pirmą kartą originalo vertimas į baltarusių kalbą paskelbtas E. Januškevičiaus atsiminimų priede. Iš: *Янушкевич Я.* Успаміны (1805–1831), с. 103–108, 159–163.

⁵⁸ AGAD, WCPL, nr 279, s. 99.

E. Januszkiewicza ataskaitos Lenkijos tautinei vyriausybei pirmasis lapas (AGAD, Władze Centralne Powstania Listopadowego 1830–1831 r., nr 279, k. 99)

„Tautinė vyriausybė su dideliu malonumu priėmė naujią apie mūsų brolių sukilimą Lietuvoje, Voluinėje ir Podolėje, kurią mums pranešė Eustafijus Januszkėvičius. Iš jo mes sužinojome apie mūsų brolių iš Nemano ir Zabuzanų vaivadijų pasiaukojimą. Tikėdami, kad Eustafijus Januszkėvičius

*naudojasi savo tėvynainių pasitikėjimu, raginame tiek pilietinę, tiek kari-
nę valdžią palaikyti jo veiksmus, siekiant plėsti tautinį sukilimą Lietuvoje,
teikiant reikiamą paramą.*⁵⁹

Kartu su šiuo dokumentu Januškevičius gavo įsakymą prisijungti prie S. Ružyckio padalinio ir vykti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių link. Tačiau gyvenimas gerokai pakoregavo Januškevičiaus tarnybą. Jis tapo generolo S. Ružyckio, kurio korpusas nuo 1831 m. rugpjūčio buvo perkeltas į Sandomiro, Kališo ir Krokuvos vaivadijų teritoriją⁶⁰ kariauti partizaninio karo Rusijos armijos, žengiančios į sostinę, užnugaryje, adjutantu.

E. Januškevičius, eidamas karinio adjutanto pareigas, kartu aktyviai veikė ir kaip korespondentas. Vietos spaudai jis nuolat teikė pranešimus apie Ružyckio korpuso judėjimą⁶¹. Už operatyvumą iš laikraščio „Krokuvos kurjeris“ redaktoriaus Januškevičius sulaukė padėkos laiško⁶².

Nors pats E. Januškevičius daug dėmesio skyrė šio sukilimo laikotarpio tyrimams, emigravęs į Paryžių, įgyvendindamas LRŽD programą, jis pradėjo rinkti medžiagą apie Samuelio Ružyckio korpuso veiklą. Ji šiuo metu saugoma Lenkų bibliotekoje Paryžiuje. E. Januškevičius ne tik naudojo karinės vadovybės oficialius įsakymus, raportus, memuarus, periodinės spaudos straipsnius, bet ir ragino asmenis, kurie buvo susiję su Ružyckio korpuso veikla, parašyti savotiškas savo veiklos ataskaitas. Į E. Januškevičiaus prašymą atsiliepė generolo Konstantino Bobovskio⁶³ (*Konstanty Bobowski*) adjutantas pulkininkas Antonis Petrovskis⁶⁴

⁵⁹ Šio dokumento originalas saugomas Krokuvos Jogailos universiteto bibliotekos rankraščių skyriaus fonduose, o jo spausdinta kopija – Lenkų bibliotekoje Paryžiuje tarp Samuelio Ružyckio dokumentų, kuriuos rinko ir sistemino E. Januškevičius. Pirmą kartą dokumentas buvo paskelbtas Adolfo Januškevičiaus atsiminimų priede. Iš: Biblioteka Jagiellońska (далее – BJ), przyb. rkps 33/62; BPP, rkps 406, k. 29; Żywot Adolfa Januszkiewicza i jego listy ze stepów kirgizkich. Berlin, 1861, p. 327.

⁶⁰ [*Gidliński S.*] Pamiętnik z dziełań korpusu gen. Samuela Różyckiego w Kieleckim w r. 1831 (wyd. W. Saletra) // Studia Historyczne. Kwartalnik. R. XXV. 1982. Z. 1(96), p. 98.

⁶¹ Z obozu pod Łuciskami d. 8 września 1831 r. // Gonic Krakowski. № 216, z 12.9.1831; Z obozu pod Kunowem d. 12 września 1831 r. // Gonic Krakowski. № 218, z 14.9.1831; Gonic Krakowski. № 220, z 16.9.1831.

⁶² Laiškas saugomas Samuelio Ružyckio dokumentų kolekcijoje. Iš: BPP, rkps 406, k. 104–105.

⁶³ 1832 m. balandžio 18 d. K. Bobovskis iš Marselio nusiuntė Januškevičiui nedidelį fragmentą, pavadintą „*Opisanie wyprawy na Litwię i w Kaliskie*“. Iš: BPP, rkps 406, k. 201–212.

⁶⁴ Januškevičius iš A. Petrovskio gavo medžiagą, pavadintą „*Stan sprawy dziełań wojen-*

(*Antoni Piotrowski*). Be to, 1832 m. vasario 23 d. Paryžiuje savo atsiminimus pateikė Patriotinės draugijos narys Tadas Krempoveckis⁶⁵ (*Tadeusz Krępowiecki*) ir kapitonas Vincentas Nešokotis (*Wincenty Nieszokoć*). Januškevičius, remdamasis tyrimais, sudarė generolo S. Rużyckio korpuso veiklos nuo 1831 m. rugpjūčio 5 iki spalio 3 d.⁶⁶ chronologiją, paskelbė nedidelį straipsnį emigrantų spaudoje⁶⁷. Sprendžiant iš Januškevičiaus išplėstinio plano-prospekto, jo tikslas buvo kuo išsamiau aprašyti įvykius⁶⁸.

1871 m., beveik prieš pat mirtį, Eustafijus Januškevičius parašė atsiminimus, kuriuose daug papasakojo apie sukilimą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse. Rankraštis iš Konstantino Popelio kolekcijos⁶⁹ pateko į Krokuvos Jogailos universiteto biblioteką ir dabar saugomas jos fonduose⁷⁰. Tai – 10x15,5 cm 130 lapų bloknotas, kuriame ketvirtadalis teksto skirta sukilimo įvykiams.

Atlikta archyvuose saugomų rankraščių, susijusių su 1830–1831 m. sukilimu, paieška labai keičia nusistovėjusią nuomonę apie nagrinėjamus šaltinius šia tema, praplečia tyrimo ribas. Mums pavyko rasti tiek mokslininkų neištirtų rankraščių, tiek iki tol nežinomų autorių; kai kurių jų rankraščių likimas iki šiol neaiškus. Jie suteikia naujų galimybių geriau iširti sukilėlių kasdienį gyvenimą, suprasti jų poelgių motyvaciją, įvertinti asmenybių reikšmę.

Įteikta 2012 m. birželio 5 d.

nich w w-wie Kaliskim z Rozkazu Jenerala Różyckiego przez pułkownika Piotrowskiego“. Iš: BPP, rkps 406, k. 213–221. Pulkininkas A. Petrovskis vadovavo jungtiniam būriui, kuriam Rużyckis nurodė išvykti į Kališo vaivadiją. Iš: Relacja Jana Niepomucena Niemojowskiego o wyprawie Samuela Różyckiego na Litwe w 1831 r. S. 223.

⁶⁵ BPP, rkps 406, k. 21–26.

⁶⁶ Januškevičiaus surinkta medžiaga, pavadinta „*Dziennik wyprawy S. Różeckiego*“. Iš: BPP, rkps 406, k. 241–247.

⁶⁷ *Januskiewicz J.* Wyjątek z pamiętników działań wojennych jenerala Różyckiego // Pamiętnik Emigracji. Mieczyślaw I, p. 1–2.

⁶⁸ BPP, rkps 406, k. 227.

⁶⁹ Iš: *Гарбачова В.* Уводзіны // Янушкевіч Я. Успаміны (1805–1831), с. 50–52.

⁷⁰ ВJ, прыб. rkps 257/69. Eustachy Januskiewicz. Pamiętnik. Wspomnienia wydane na języku oryginału i w przekładzie na białoruski język. Iš: *Янушкевіч Я.* Успаміны (1805–1831) / Яўстафій Янушкевіч; уклад., пер. з польск. мовы, уступ. арт., камент., паказ. В. В. Гарбачовай. Мінск, 2011.

HÉRITAGE DES SOUVENANCES DES REBELLES DES ANNÉES 1830–1831

Maitre des sciences d'histoire Olga GORBAČIOVA
Université étatique de Biélorussie

En vertu des données de la bibliothèque polonaise et du musée d'Adam Mickiewicz à Paris, ainsi que de la bibliothèque nationale de Varsovie et de la bibliothèque du Prince Chertorivski à Krakov, l'auteur fait l'analyse du patrimoine écrit des participants de la révolte dans le territoire ancienne de Grand-duché de Lituanie dans les années 1830-1831, en plus il décèle des nouvelles destinations d'analyse en traitant les données des textes authentiques.

L'auteur décèle dans le texte que la partie considérable d'héritage mémorial dans le siècle XIX était publiée en forme des collections divers thématiques qui étaient rédigées par Feliks Wrotnowski et Ksawery Bronikowski, en plus ils étaient considérées comme des œuvres d'auteur. Les mérites les plus importants sont attribués pour la société de Lituanie créée à Paris sur l'initiative des certains émigrés lituaniens ainsi que du César Pliateur le 10 décembre 1831, qui était réorganisée le 5 mars 1832 en société des terres lituaniennes et russes. Cette société devient l'une des premières organisations orientées vers le domaine culturel créée en France par des rebelles lituaniens. Les membres de la société ont réalisé les programmes scrutateurs et éditoriaux, destinés à une restitution des événements réels passés en 1830-1831 dans les terres du Grand-duché de Lituanie.

Analyses faites par l'auteur dans l'article ont montré qu'en réalité l'activité de l'organisation mentionnée qui est proche de la communauté des gens de lettre – historiens de la Pologne, en l'ambiance des émigrants était beaucoup influencée. Écriture des souvenirs devenait un phénomène au lieu de but local, au moment où la description de la participation sur la révolte se change en une biographie, où l'auteur essaie de déterminer son place dans les événements réels ainsi que dans l'histoire, ce qui conditionnait la croissance d'entente de soi-même dans une étape historique concrète.

Confirmation de cette affirmation est un manuscrit du rebelle d'Ašmena Ignacy Klukowski, se trouvant dans les fonds du musée d'Adam Mickiewicz à Paris. Dans les années 2007, ce manuscrit était publié en langue originale et traduit en langue biélorusse. Les souvenirs de Klukowski contiennent la description des événements des années 1831 aux endroits d'Ašmena, Užneris, Dysna, Vileika, mais aussi la description de la vie quotidienne des participants dans la révolte.

Il n'en pas moins important des souvenirs et des analyses de la révolte qui appartiennent pour le participant de la révolte considérable ainsi que le fondateur d'édition et de la librairie à Paris Eustachy Januzkiewicz. Ses œuvres étaient reproduits en Biélorussie dans les années 2011.

L'article considère aussi l'attention sur les manuscrites d'Aleksander Rypinski, se trouvant aux réserves de la bibliothèque polonaise à Paris, dans lesquels les événements les plus importants de la révolte en 1830-1831 sont décrits. L'exploration de ces manuscrites est commencée tout à l'heure.

Lors de l'exploration des manuscrites connues plus ou moins décrivant la révolte des années 1830-1831, l'auteur de l'article présente aussi de nouveau renseignement inconnu jusqu'ici dont les auteurs sont Juliusz Wyslouch, Walerian Chelhowski, Aleksander Makowski, Aleksander Palkowski, Aleksander Antusiewicz, Stefan Niezabytowski et autres.

LEAVING THE MEMOIRS OF REBELS OF 1830–1831 CANDIDATE FOR HISTORY MASTER

Doc. Olga GORBAČIOVA
Belarusian State University

Based on material found in National Polish Library and Adam Mickiewicz Museum in Paris, as well as in National Library in Warsaw and the Princes Czartoryski Library in Krakow, the author analyses written heritage of participants of mutiny in 1830-1831 in territory of former Grand Duchy of Lithuania and reveals new research directions when analysing data of authentic texts.

The author in the text reveals that a remarkable part of memoir heritage in the middle of 19th century was published in a form of separate thematic collections, which were edited by Feliks Wrotnowski and Ksawery Bronikowski, as well as in a form of editorial works. The most important merits in this work are given to Association of Lithuania found on 10th of December, 1831 in Paris, by the initiative of Cezaris Pliateris and some other Lithuanian emigrants. On 5th of March, 1832, it was reorganized into Association of Lithuanian and Russian land. This association became one of the first organizations found in France by Lithuanian rebels that was oriented to cultural educative sphere. Members of this Association implemented exploratory and publishing programs, related to recalling real events that took place in years 1830-1831, in the lands of Grand Duchy of Lithuania.

Researches made by the author in this article have showed that in reality, the activity of the mentioned organization, as well as of the functionally close Association of Polish historians-litterateurs made a lot of influence in the atmosphere of emigrants. Writing memoirs ceased to be unitary purpose and turned into phenomenon when the description of participating in the mutiny turns out to be life depiction in which an author tries to determine his place in concrete events as well as in history itself, what has made self-perception grow in certain historical period.

This statement can be confirmed by manuscript of the rebel of Ashmyany, Ignacy Klukowski, which is stored in funds of Adam Mickiewicz Museum in Paris. Manuscript in 2007 was published in original language as well as translation to Belorussian. Memoirs of Klukowski consist of not only detailed description of incidents in 1831, in districts of Ashmyany, Użneris, Dysna, Vileika as well as descriptions of ordinary life of those who participated in the mutiny.

Memoirs and researches of mutiny belonging to famous participant of the mutiny and founder of press and bookshop in Paris, Eustachy Januszkiwicz, are no less important in historical context. His works were republished in Belarus in 2011.

In this article the attention is also paid to manuscripts of Aleksander Rypiński, which are stored in repositories of Polish Library in Paris and in which the most important events of 1830-1831 mutiny are described. Investigation of these manuscripts has just started.

Author of the article, researching manuscripts of 1830-1831 mutiny that are more or less known, provides new material that was not known before, which is by Juliusz Wyśtouch, Walerian Chełhowski, Aleksander Makowski, Aleksander Pałkowski, Aleksander Antusiewicz, Stefan Niezabytowski and others.